

NAČRTI ZA USTANOVITEV DRŽAVNEGA ARHIVA V LJUBLJANI PRED PRVO SVETOVNO VOJNO

JOZE ZONTAR

Arhivi, ki bi sprejemali predvsem gradivo državnih organov v deželah, so bili do 90. let preteklega stoletja še zelo redki. Običajno so prevzemali deželni arhivi tudi tako gradivo. Tedaj pa so po dvajsetletnem presledku ponovno sprožili vprašanje državne arhivske službe. Leta 1894 je namreč gornji dom (Herrnhaus) dunajskega parlamenta na pobudo Centralne komisije za preučitev in ohranitev umetnostnih in zgodovinskih spomenikov sprejel sklep, naj se poskrbi za tako organizacijo državnih arhivov, ki bo v skladu s potrebami znanosti in arhivske tehnike. S tem sklepom so tudi ustanovili pri ministrstvu za notranje zadeve na Dunaju arhivski svet z nalogo, da vodi državno arhivsko službo, in postavili načela glede kadrov v državnih arhivih, da bi se na ta način zagotovila v njih primerna strokovna raven. Omenjeni sklep je prvi predpis v Avstriji, ki je urejal skrb za arhive izključno s stališča njihovega pomena za znanost; s splošnim arhivskim zakonom pa v parlamentu pred letom 1918 niso uspeli prodreti.¹

Arhivski svet je začel poleg vprašanj notranje organizacije arhivov skrbeti tudi za sistematično ustanavljanje državnih arhivov, to je arhivov, ki bi zbirali gradivo državnih organov; druge provenience naj bi prevzemali le v primeru, če bi šlo za ogroženo gradivo. Spočetka so obstajali še načrti državnih arhivov po resorih. Tako se je na primer pravosodno ministrstvo sredi 90. let preteklega stoletja lotilo evidentiranja starejših fondov pri sodiščih. Nameravali so postopoma združiti tako gradivo v posebnih zgodovinskih sodnih arhivih. Kmalu pa so načrte o takih arhivih opustili.² Z ustanavljanjem državnih arhivov so bili položeni temelji dvotirnosti arhivske službe v Avstriji.

Leta 1904 so bili v petih avstrijskih deželah organizirani državni arhivi, to je komaj v eni tretjini vseh dežel. Zato je začel tedaj arhivski svet na Dunaju, ki se mu je kasneje (leta 1912) razširilo delovno področje tudi na nedržavne provenience, akcijo za pospešeno ustanavljanje državnih arhivov, v katerih naj bi koncentrirali vse državno gradivo (tudi za nižje stopnje in sodišča) in to ne glede na to, ali so v posameznih deželah obstajali deželni arhivi ali ne. Sodili so namreč, da deželni arhivi slej ko prej ne bodo zmogli več prevzemati gradiva državnih organov iz zadnjih obdobj, zlasti še, ker je količina gradiva stalno naraščala, kaj šele gradivo, ki bi nastalo v bodoče. Tako ni mogel na primer štajerski

deželni arhiv že pred nekaj leti več prevzeti sodnih spisov. V prvi vrsti naj bi po mnenju dunajskega univerzitetnega profesorja Ozvalda Redlicha, ki je bil vodilna osebnost v arhivskem svetu, ustanovili državne arhive v Gradcu, Ljubljani, Trstu, Dubrovniku in Černovicah, ker da v teh deželah sploh ni deželnih arhivov, ali pa le-ti niso mogli več prevzemati novega gradiva, obstajali pa so bogati in pomembni državni arhivski zakladi. Do tedaj je arhivski svet že nekajkrat priporočil ustanovitev državnih arhivov v Gradcu, Dubrovniku in Černovicah.³

O načrtih arhivskega sveta je na podlagi Redlichove študije *Das Archivwesen in Österreich* poročal v *Laibacher Zeitung* Franc Komatar. Menil je, naj bi tudi v Ljubljani osnovali pri deželni vladi arhiv, ker da ljubljanski deželni arhiv v obstoječem stanju ni prikladen, da bi še nadalje prevzemal arhivsko gradivo državnega izvora. To je utemeljeval s tem, da se v deželnem arhivu gradivo ne ureja, da ni shranjeno varno pred vlomom in požarom in da nima več na voljo prostora za uskladiščenje.⁴

Na seji dne 28. marca 1908 je dal arhivski svet na Dunaju neposredno pobudo, da bi se ustanovil državni arhiv tudi v Ljubljani. Za mnenje o ustanovitvi so naprosili graškega profesorja Antona Kaspretja, ki je služboval do leta 1896 na gimnaziji v Ljubljani in nekajkrat priložnostno sodeloval tudi pri delih v tamkajšnjem deželnem arhivu, bil pa je tudi urednik *Mittheilungen des Musealvereines für Krain*,⁵ ter deželnega arhivarja Avgusta Jakscha iz Celovca.

Kaspret je priporočil, naj bi na Kranjskem zbrali državne arhivalije v centralnem arhivu z namenom, da bi jih strokovno usposobljene osebe uredile. Menil je, da bodo na ta način zajeli nove neznane vire in omogočili podrobno preučitev zgodovine Kranjske in sosednih jadranskih dežel.

Ustanovitev državnega arhiva v Ljubljani je pozdravil tudi Jaksch toliko bolj, ker so skoraj v vseh deželnih glavnih mestih že obstajali bolj ali manj razviti deželni arhivi. Imel pa je nekaj načelnih pripomb, ki so izvirale iz bojazni, da ne bi imela ustanovitev ljubljanskega državnega arhiva posledic za deželni arhiv v Celovcu. Menil je, da bi morali v vsakem posameznem primeru pretehtati predvideni obseg deželnega in državnega arhiva. Kolikor bi bili fondi vsakega izmed njih tako obsežni, da bi se izplačali dve ločeni upravi, kot npr. v Innsbrucku, Gradcu ali

Salzburgu, naj bi delovala oba arhiva drug poleg drugega. V nasprotnem primeru pa naj bi manj obsežne fonde priključili obsežnejšim; kjer bi prevladovalo deželno gradivo, naj bi bil deželni arhivar višji uradnik, državni arhivar pa temu podrejen in obratno. Tako naj bi bila po njegovem ustanovitev lastnega državnega arhiva v Celovcu odveč, ker je bilo državno gradivo, ki ga je prevzel deželni arhiv, v manjšini, v primerjavi z gradivom dežele in gradivom Zgodovinskega društva. Kolikor pa naj bi prevzel deželni arhiv gradivo, shranjeno pri deželni vladi in nastalo do leta 1849, pa bi morali dodeliti deželnemu arhivarju v pomoč državnega uradnika. Glede fondov, ki naj bi jih zbiral državni arhiv v Ljubljani, je bil Jaksch mnenja, da bi jih bilo treba vsekakor omejiti na Kranjsko. Vobče bi bilo treba postaviti načelo, naj bi združeval državni arhiv le tisto gradivo, ki se je nanašalo na zadevno deželo. Izjemo bi dopustili le pri zgodovinsko nastalih arhivih nekdanjih centralnih gubernijev za Prednjo Avstrijo v Innsbrucku in za Notranjo Avstrijo v Gradcu; ne bi pa smeli ponovno ustvarjati umetnih centralnih arhivov in na ta način oropati posamezne dežele njihovih državnih arhivalij, češ, da so najbolj poklicani uporabniki arhivalij tam, kjer so arhivalije nastale. Po vsej verjetnosti je imel Jaksch v mislih na Koroško se nanašajoči del gradiva ilirskega gubernija, ki je imel sedež v Ljubljani, pa so to gradivo že pred časom prepepljali v Celovec in se je hranilo pri tamkajšnji deželni vladi.

Dne 26. junija 1909 je arhivski svet na Dunaju ponovno obravnaval vprašanje državnega arhiva v Ljubljani ter priporočil, da ga ustanovijo in mu dodelijo potrebno znanstveno izšolano osebje. Član sveta in profesor na dunajski univerzi Avgust Fournier je kot poročevalec menil, da je na voljo za ta arhiv zadostna količina arhivskega gradiva (okoli 7.000 fasciklov). Na splošno je še pripomnil, da postaja z napredujočim preučevanjem zgodovine državne uprave ustanovitev arhivov pri vladah v posameznih deželah vedno bolj pereča.

Ministrstvo za notranje zadeve je posredovalo predlog arhivskega sveta deželnemu predsedstvu v Ljubljani z naročilom, da ga nadrobno preuči ter da preišče možnosti, kako bi ga uresničili.⁶ V ta namen je bilo treba najprej rešiti naslednji vprašanji: katero gradivo bi združili v predvidenem arhivu in kje naj bi imel arhiv potrebne skladiščne prostore.

Po Kaspretovem mnenju bi prišli za državni arhiv v Ljubljani v poštev starejši spisi, skupaj z repertoriji, protokoli in indeksi (1747—1849, posamični spisi so bili tudi starejši), ki so

jih hranili pri deželni vladi, mape in načrti kanalov, cest, zgradb in podobnega ter aktovno gradivo ukinjene gradbene direkcije v Ljubljani (okoli 1800—1860), Terezijin kataster, imenjske knjige od 1539 dalje, knjige normalij, zapisniki sodnega zbora mesta Ljubljane 1784 do 1802, zapisniki sodnega zbora združenega deželnega sodišča za Koroško in Kranjsko v Ljubljani 1768—1807 ter zapuščinski inventarji 1544—1813 iz registrature deželne deske in deželnega sodišča v Ljubljani. Nadalje so prihajali po Kaspretovem mnenju v poštev tudi spisi o upravi državnih posestev in gospostev na Kranjskem iz let 1780 do 1840 pri finančni direkciji v Ljubljani ter nekako 15 fasciklov spisov gospostva Loka od 17. stoletja dalje, ki jih je ugotovil pri direkciji gozdov in domen v Gorici, ko je potoval tja zaradi svojih raziskav. To pa je bil le ostanek starega loškega arhiva, ker so vse preostalo gradivo pred leti prodali nekemu goriškemu trgovcu kot odpadni papir. Registrature okrožnega sodišča v Novem mestu, za katero je slišal, da ima številne stare knjige in spise, ter registratur okrajnih sodišč in okrajnih glavarstev Kaspret ni podrobneje poznal, predlagal pa je, da bi jih pregledali.⁷

Na podlagi poizvedb je deželno predsedstvo v Ljubljani ugotovilo, da okrožno sodišče v Novem mestu nima starejšega gradiva, ker je bilo ustanovljeno šele leta 1850, da je najti pri vseh okrajnih sodiščih staro zemljiško knjigo, pri nekaterih pa tudi protokole in spise iz prve polovice 19. stoletja (slednji so bili po večini zapuščinske zadeve), deloma pa tudi še starejše, od okrajnih glavarstev pa so imeli starejše gradivo v Črnomlju, Ljubljani, Novem mestu, Postojni in Radovljici. Pri drugih okrajnih glavarstvih je pričlenjalo gradivo z letom 1850 ali pa so bili ponekod tudi že starejši letniki po 1850 škartirani ali pa so obstajali iz tega časa le posamezni akti. Končno je seznam fondov, ki so prihajali v poštev za prevzem v državni arhiv v Ljubljani, dopolnil še arhivski svet, in sicer z gradivom rudniške direkcije v Idriji, o katerem so na Dunaju vedeli le toliko, da je nameščeno v več sobah, ter na podlagi poznejšega Kaspretovega sporočila še s starejšim gradivom uprave gozdov in domen v Kostanjevici.

Skupno je po teh poizvedbah obsegalo gradivo, ki naj bi ga predvidoma zbral državni arhiv v Ljubljani, nad 10.000 fasciklov, nad 3.000 knjig in nad 1.000 kosov kart in načrtov.⁸

Posebej se je pojavilo še vprašanje razmerja med državnim in deželnim arhivom. Za vicedomski arhiv, ki je bil shranjen v arhivu pri muzeju in je ostal tudi po letu 1873 last države, so predvidevali, da se vključi v državni arhiv. V svojem poročilu je

Kaspret opozoril tudi na stari stanovski arhiv, ki da je bil prvotno primerno urejen, pred več leti pa mu je nepoklicana roka — mislil je na kustosa Müllnerja — povečini ureditev porušila in gradivo na novo »uredila«, tako da so nosili tedaj številni fascikli povsem pravilno oznako »miscellanea«, kakor se je izrazil Kaspret. Fournier je priporočil arhivskemu svetu, naj bi kolikor mogoče točno ločili pristojnost državnega in deželnega arhiva.⁹

Deželno predsedstvo v Ljubljani se je 10. septembra 1910 obrnilo na deželni odbor z vprašanjem, ali bi bil pripravljen odstopiti državnemu arhivu poleg vicedomskega arhiva, ki mu je bil izročen le v začasno hrambo, tudi druge arhivske fonde, predvsem stari stanovski arhiv; na ta način bi bilo namreč mogoče osnovati dejanski centralni arhiv za Kranjsko. Deželni odbor je odločno nasprotoval temu, da bi odstopili državnemu arhivu gradivo, ki se je zbralo v deželnem oziroma muzejskem arhivu, češ, da je dežela prispevala znatne vsote za prostor, v katerem so gradivo hranili, in za urejanje gradiva, da so pričeli z dokončnim urejevanjem gradiva in bi njegova izročitev zavrila to delo za vrsto let, in tudi slabo vplivala na delovno vnemo uslužbencev muzeja ter da bi se z združitvijo disparatnih elementov v centrali izgubila individualnost gradiva. Nasprotoval je tudi vrnitvi vicedomskega arhiva, češ, da pripada deželi. Po njegovem, sicer zmotnem mnenju, naj bi bil vicedomski urad pravni predhodnik deželnega odbora, vicedom pa predhodnik deželnega glavarja. Razen tega je opozoril deželni odbor, da je nosila stroške za urejevanje vicedomskega arhiva dežela in da je v Gradcu državni arhiv, ki je bil ustanovljen leta 1905, pustil deželnemu arhivu vse gradivo države, ki ga je do tedaj prevzel. Na podlagi tega odgovora arhivski svet ni računl več na združitve vseh arhivalij na Kranjskem v en arhiv, pač pa je vztrajal, da deželni arhiv vrne arhiv vicedoma.¹⁰

Drugo vprašanje se je nanašalo na prostore, potrebne za uskladičenje gradiva. Finančna direkcija v Ljubljani ni mogla najti ustreznih prostorov v državnih poslopih v Ljubljani, ker so vse potrebovali za upravne namene, pač pa je računala z možnostjo, da bi prišli do potrebnih prostorov za arhiv v predvidenem prizidku poslopja okrajnega glavarstva v Ljubljani v Hrenovi ulici. Dozidava je bila nujna zaradi nezadostnih prostorov glavarstvenega davčnega referata. Ko pa se je v začetku leta 1913 gradnja bližala zaključku, je predsedstvo finančne direkcije v Ljubljani sporočilo, da ne bo v prizidku na voljo prostorov za državni arhiv, češ, da potrebuje vse prostore davčni referat sam.¹¹

Deželno predsedstvo v Ljubljani je do tedaj odlašalo z odgovorom ministrstvu za notranje zadeve glede državnega arhiva v Ljubljani. V svojem poročilu je pozdravilo zamisel ustanovitve takega arhiva v Ljubljani, češ, da bo brez dvoma sistematično preučevanje obstoječega gradiva omogočilo še marsikatero dragoceno ugotovitev, kakor tudi, da bo mogoče zbrano gradivo na podlagi načrtnega iskanja še povečati, kljub temu, da se je marsikatero dragoceno gradivo zaradi slabo urejenih razmer v arhivski službi na Kranjskem za vedno izgubilo. Vse to delo pa more opraviti le arhiv, ki bo imel primerno vodstvo in potrebna sredstva. Pri tem je deželno predsedstvo poudarilo, da so dala zgodovinska preučevanja in s tem neposredno povezana urejevanja starih virov, ki so ga opravili do tedaj tako posamezniki kot tudi društva in zavodi na Kranjskem, pomembne rezultate.¹²

Na podlagi zbranih podatkov je pripravil upravni odbor arhivskega sveta v letu 1914 podrobnejši načrt za ljubljanski državni arhiv. Po tem načrtu bi potrebovali od 9 do 13 srednje velikih prostorov, glede na gradivo, ki bi ga prevzel arhiv. Sredstva, potrebna za začetek poslovanja, so predvidoma znašala med 8.000 in 10.500 K (vračunane so bile nabave polic, pisarniške opreme, stroški za transport in za konservacijo gradiva). Společka naj bi imel arhiv strokovno izobraženega konceptnega uradnika, enega pisarniškega uradnika ter slugo, kasneje pa bi nastavili še enega konceptnega uradnika. Ob tej priliki je opozoril odbor tudi na glavni problem, to je vprašanje prostorov za arhiv, ter prosil ministrstvo, naj bi bili prostori, ki bi jih bilo treba najeti zaradi pomanjkanja v državnih stavbah, primerno veliki, suhi in varni pred požarom.

Nadaljnja dela za uresničitev načrta, po katerem naj bi v Ljubljani ustanovili državni arhiv, pa je prekinila prva svetovna vojna. Ministrstvo za notranje zadeve je 4. aprila 1916 dostavilo načrt za državni arhiv deželnemu predsedstvu v Ljubljani s pripombo, naj mu o njem — ko bodo razmere to zopet dopuščale — predloži svoje poročilo.¹³

Z ustanovitvijo Jugoslavije leta 1918 pa se je pričelo urejevati vprašanje državnega arhiva v Ljubljani v povsem novih okoliščinah.

OPOMBE

Arhiv deželnega predsedstva v Ljubljani se hrani v Arhivu Slovenije. — I. J. Lampel, Zur Organisation der österreichischen Archive, Österreichisch-Ungarische Revue, NF 9. Bd., Wien 1890, str. 328—347; J. A. Helfert, Die Acti-

on des Herrenhauses der im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder in Angelegenheit der staatlichen Archive, Mittheilungen der dritten (Archiv-) Section der k. k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmale, II. Bd., 1893, str. 271 sl.; O. Redlich, Das Archivwesen in Österreich, Mittheilungen der dritten (Archiv-) Section der k. k. Zentral-Kommission zur Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmale. VI. Bd., Heft 1 (1904), str. 19; Mittheilungen der k. k. Zentralkommission für Denkmalpflege, III. F., 10. Bd. (1911), stolpec 93, 323; W Goldinger, Geschichte des österreichischen Archivwesens, Mittheilungen des Österreichischen Staatsarchivs, Ergänzungsband V, Wien 1957, str. 36—43. — 2. Organisations-Statut des k. k. Archivrathes, Mittheilungen der dritten (Archiv-) Section der k. k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmale, IV. Bd. (1899), str. 331 sl.; O. Redlich, o. d., str. 8—9. — 3. Neuorganisation im

österreichischen Archivwesen, Mittheilungen des k. k. Archivrates, I (1914), 1 sl.; O. Redlich, o. d., str. 1—19. — 4. F. Komatar, Über die Ziele der archivalischen Tätigkeit in Krain, Laibacher Zeitung, 1904, št. 117. — 5. J. Mal, Naše Muzejsko društvo v teku sto let, Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo XX (1939), str. 21; Obravnave deželnega zbora Kranjskega, zv. 30, Lj. 1889, stenogr. zap., str. 97, poročilo deželnega odbora, str. 148. — 6. Dež. predsedstvo v Lj., št. 2740/1909, pri št. 847/1916. — 7. Dež. predsedstvo v Lj., št. 2740/1909, pri št. 847/1916 (priloga: Kaspretovo poročilo). — 8. Dež. predsedstvo v Lj., št. 2740, 2889, 3007/1909, 2001/1910, pri št. 847/1916, 847/1916 (priloga). — 9. Dež. predsedstvo v Lj., št. 2740/1909, 2001/1910, pri št. 847/1916. — 10. Dež. predsedstvo v Lj., št. 2001, 2327/1910, pri št. 847/1916, 847/1916. — 11. Dež. predsedstvo v Lj., št. 2327, 2583, 2775/1910, 2971/1911, 495/1913, pri št. 847/1916. — 12. Dež. predsedstvo v Li., št. 495/1913, pri št. 847/1916. — 13. Dež. predsedstvo v Lj., št. 847/1916.

